

Keszeg Vilmos

Borbély Sándor aranyosszéki folklórgyűjtése a 19. század végén

A tordai sajtó. A magyar hírlapírás kezdetei a 18. század végére nyúlnak vissza. Az első időszakban a közigazgatási és a katonai életet szolgálta, ezt követően a 19. század első évtizedeiben vált a vidéki élet szervezőjévé. Európai és országos eseményekről tudósított, a helyi közigazgatás híreit továbbította, mozgósított a helyi közművelődési eseményekben való részvételre, a helyi értelmiség véleményét közvetítette, s a 19. század második felétől fokozódó mértékben kaput nyitott a gazdasági-kereskedelmi és szociális jellegű hirdetéseknek (családi események, vállalkozói reklámok).

A tordai hírlapirodalom a közigazgatás átszervezése, Torda-Aranyos vármegye létrejötte (1876) után indult. 1944-ig rendre a következő lapok jelentek meg Tordán: *Haladás* (1877–1878), *Aranyos* (1883), *Aranyosvidék* (1891–1940), *Torda-Aranyos* (1898), *Vármegyei Közlöny* (1903–1918), *Tordai Hírlap* (1905–1906), *Közművelődés* (1905–1906), *A Torda-Aranyos Vármegyei Gazdasági Egyesület Hivatalos Közleményei* (1915–1918), *Egyetértés* (1923), *Tordai Újság* (1930), *Aranyosszék* (1932–1939).¹ A nyomdaipar a városban 1867-től kezdve van jelen. Az első vállalkozó Harmath József, kereskedő, 1891-től az *Aranyosvidék* kiadója. 1892-ben bekövetkezett halála után a vállalkozást felesége vezette. A lapban 1891 júniusától kezdve ismételtlen hirdette a – már korábban is nyújtott – nyomdai szolgáltatásokat.²

A 70 év lokális és regionális sajtójának történetében három alapvető szándék polarizálódik: 1. az intézményi nézőpont érvényesítése, 2. a lokális és regionális, valamint a nemzeti érdekek képviselése, különböző munkakörökben dolgozó közéleti személyiségek írásra való ösztönzése, 3. a professzionális (újság)írói nézőpont kifejtése. Torda társadalmában a

¹ Torda-Aranyos vármegye 1876–1944 közötti magyar nyelvű sajtójának áttekintése: Huber 1997: 276–362.

² A tordai nyomdászat történetének áttekintése: Keszeg 2011: 210–211.

háromnegyed évszázad alatt megjelent és a társadalomba beépült a szerkesztő, az újságíró, a kiadó, a lapterjesztő mint új társadalmi kategória.

Az *Aranyosvidék* című lapnak fél évszázadon keresztül sikerült életben maradnia. Hetente megjelenő „közigazgatási, közművelődési és társadalmi” lap volt. Tulajdonosa és felelős szerkesztője K. Weress Sándor ügyvéd, majd rendre Borbély György tanár, Nagy Albert, Lovassy Andor, Gyallay Pap Domokos tanár, Boross Elek vármegyei főjegyző, Páll Gábor ügyvéd, Magyarossy Zoltán.

Megjelenésétől kezdve a hírlap beépült a település és a régió mindennapi életébe. Az információk a mindennapi élet kontextusát szereztek, az eseményekben való részvételre mozgósítottak, véleményeket polarizáltak, véleménykülönbségeket tudatosítottak, aktualitásokra hívták fel a figyelmet. Rovatai, vezércikkei és cikkei heti rendszerességgel a megye és a város közigazgatására, az oktatás nehézségeire, hiányosságaira és időszerű feladataira, a megyei és városi egészségügyi és kórházi állapotokra, a tordai ipar és kereskedelem gondjaira hívták fel a figyelmet (*Közgazdaság, Tanügy, Irodalom és Művészet, Törvényszék, Sport, Hírek, Megyei dolgok, Gazdák kalendáriuma, Színház, Politikai helyzet, Munkaalkalom, Közönség köre, Turizmus, Vadászat*). A lap egyharmadát kitevő hírovtat fővárosi és országos politikai, kulturális eseményekről (színház, tudománynpszerűsítő előadás, könyvújdonságok), a város és a környék tragikus eseményeiről, természeti katasztrófákról, gyilkosságokról és incidensekről, az egyleti élet eseményeiről (dalkör, sportrendezvény, kirándulás), a piaci és vásári árfolyamokról tudósított. A lap cikket közölt budapesti, oxfordi, berlini, akárcsak torockói, sepsiszentgyörgyi, brassói, marosvásárhelyi, kolozsvári stb. munkatársak tollából. Terjedelmes reklámanyagát kezdetben a vármegyei hirdetések dominálták, majd rendre a vállalkozói réteg (termelők, kereskedők, iparosok, orvosok) is felfedezte a reklám nyújtotta lehetőségeket és előnyöket.

K. Weress Sándor Kolozsvárra költözött, a II. évfolyam 40. számától, 1892-ben Borbély György³ aranyosrákosi születésű tanárnak adta át a lap

³ Borbély György (Aranyosrákos, 1860. szeptember 2. – 1930. február 8., Zalaegerszeg) Tordán, Kolozsvárt és Debrecenben tanult, Kolozsvárt szerzett egyetemi oklevelet. 1885-től nevelő Mezőzáhon Ugron Sándor családjánál. 1886-tól tanár Kolozsvárt, Tordán (1889–1896 között), majd Zalaegerszegen. Távgyalogló, élsportoló, kerékpárral járta be Balkánt, Nyugat-Európát. Sportvetélkedőket kezdeményezett és szervezett. Több ezer cikke jelent meg. Útjegyzeteket, verseket közölt, történelmi, irodalomtörténeti népszerűsítő cikkeket és tanulmányokat. 1889-ben Párizsba kerékpározott, visszefele jövet Turinban meglátogatta az emigrációban élő Kossuth Lajost.

szerkesztését. Az új szerkesztőgárda vállalta, hogy folytatja a lap kialakult hagyományait (szépirodalom, társadalmi kérdések, tanügy, olvasmány, költemények, értekezések, esztétikai dolgozatok, „rajzok”). A felkért munkatársak között szerepelt Jankó János (Budapest) és Kanyaró Ferenc (Kolozsvár).

A hagyományok mint sajtótéma az Aranyosvidéken. Szinte minden számban megtalálható a néprajz iránti érdeklődés kialakításának szándéka. A lap hasábjain ekkor állandósult a régió múltja és értékei, a társadalom iránti érdeklődés. Tudatosította a helyi hagyományok érték voltát, megismerésük, gyűjtésük, megőrzésük fontosságát. Szaklapokra, friss néprajzi-folklorisztikai kiadványokra, folyó kutatásokra hívta fel a figyelmet.

Több alkalommal levéltári kuriózumok kerültek bemutatásra. A megyei levéltárak ismerője K. Weress Sándor és Gyallay Pap Domokos volt. Az első évfolyam közli az *I. Rákóczy György tava az újtordai határon* című, 1724-ből származó okiratot (I. 43–44. 1891. nov. 22., 29.). Vida István két, 1672-ből datált iratot tesz közzé, *Az ó- és új-tordaiak közötti békeegyezség, Egy adat a határfelosztáshoz* címmel (I. 41. 1891. nov. 8., 15.). Az 1850-es években egy épület falából került elő Köpeczi Nagy Dániel 1780-ból származó emlékirata (I. 25–26. 1891. júl. 19., 26., aug. 2.). K. Weress Sándor a tordai református és unitárius egyháznak egy bolttal kapcsolatos viszályait, valamint a 17. századi boszorkányperek iratait ismerteti (I. 19. 1891. jún. 7.). Zenfalvi Asszonyszöktetés *1654-ben* címmel rekonstruálta egy férjes asszonynak Felső-Sinfalváról Aranyosszentmihályra való szöktetését (II. 4–5. 1892. jan. 24., 31.).

A lap szintén az első évfolyamában kezdeményezte a vidék neves szülötteinek számbavételét. A rovatot előbb Zenfalvi Sándor, majd K. Weress Sándor jegyzi (I. 6., 12., 14., 15., 16.).

A lap igyekezett tájékoztatni olvasóit a néprajzi irodalom új termékeiről. Olvasóit az *Ethnographia* című folyóirat megjelenéséről tudósítja, előfizetésre ösztönzi őket, s megjegyzi, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium a polgári és a kereskedelmi iskolákat és a tanítóképzőket különösen felkéri az előfizetésre (I. 3. 1891. febr. 15.). K. Weress Sándor Jankó János *Kalotaszeg magyar népe* című könyvét ismertette (II. 8. 1892. febr. 21.). Beszámoló jelent meg az *Élet* című folyóiratról, kiemelve Herrmann Antal írását a hazai „népvizsgáló” irodalomról (II. 8. 1892. febr. 21.). A lap hírt ad a Kriza János tiszteletére szerkesztett album

előkészületeiről, szerzői közül többek között Brassai Sámuel, Szász Károlyt, Kóváry Lászlót említi. Kovács János igazgató-tanár tordai előfizetőket toboroz (I. 25. 1891. júl. 19.), majd értesít az album megjelenéséről (II. 46. 1892. nov. 13.).

Több alkalommal a lap szerzői készítenek néprajzi „rajzot”, hangulatos szociográfiai leírást. Rövid bemutatás készült a mócvidéki románok híres népiünnepélyéről, a geinai leányvásárról (II. 18. 1892. máj. 1.). A havas román lakóinak életét találó megfigyelések teszik érzékletessé (I. 9–10. 1891. márc. 29., ápr. 5.). Nagy Albert, a lap szerkesztőbizottsági tagja kétrészes „népismereti vázlatot” közöl *Babona a szerelemben* címmel, azzal a szándékkal, hogy visszaszorítsa alkalmazásukat (II. 43. 1892. okt. 23.). Ugyanez a szerző kétrészes cikkben mutatja be „Torockó iparát” (viselet, vasfeldolgozás), a hagyományos foglalkozások felélesztését javasolja (II. 46. 1892. nov. 13.). Az 1891-es évfolyam november 1-ei száma három halottak napi jegyzetet tesz közzé (Harmath Lujza: *Szüdőim sírjánál*, K. L.: *Emlékezzünk*, Bartha Albert: *Nina sírjánál*) (I. 40. 1891. nov. 1.). Zenfalvi Sándor *Őszi verőfény* cím alatt életképet közöl a kukoricaszedésről (I. 36. 1891. okt. 4.). Orel Géza *Koldus világ* cím alatt szociográfiai riportot közöl a taligáskoldusokról (I. 29. 1891. aug. 16.). Bartha Albert a városi piacon deszkát áruló szegény falusiról készít életképet (I. 20. 1891. jún. 14.), majd *Jó-e az örökség?* cikkében a szülők halála utáni civakodásokról, az örökség széthordásáról készít „rajzot” (I. 25. 1891. júl. 19.). Zenfalvi Sándor *Apró történetek*ben örökít meg két életképet (a kártyázásból későn hazatérő férj a baktort ráveszi arra, hogy 11 órát kiáltson; a Szovátra helyezett iskolamestert a családok rendre látják vendégül ebédre, az asszonyok hónapokon keresztül az ünnepi étellel, töltött káposztával vendégelik) (I. 1. 1891. ápr. 12.). A lap hírben tudósít arról, hogy a helyi rajztanár, az alkalmi költemények szerzője, Nagy Gyula verssel köszöntötte a búcsúzó Lázár Aurél ügyészt (I. 21. 1891. jún. 21.).

Kádár József népmondát közölt a lapban *Mióta és miért nem kormányozza az ember az időjárást* címmel (II. 32. 1892. aug. 7.).

Rövid hír tájékoztat arról, hogy Gyertyános és Bedellő mellett őskori sírhalmokat tártak fel. A leletekről Fenich Sámuel számolt be az *Archeológiai Értesítő*ben (I. 6. 1891. márc. 8.). Csegei László *A gyászsoba a szabadságharc emlékeinek kiállításában* címmel beszámol a budapesti emlékkiállításról (I. 37. 1891. okt. 11.). Corydon *Milleniumi szobrok, képek és monográfiák* címmel két cikkben tudósít a milleniumi kiállítások

előkészítéséről. Ez alkalommal felveti a magyarság múltját és művelődés-történetét összefoglaló monográfia megírásának szükségességét (I. 40., 41. 1891. nov. 1., 8.). A Szent István napi ünnepélyre Budapestre utazó olvasóit a lap arra biztatja, hogy a fővárosban gyűjteményeket és múzeumokat látogassanak (II. 33. 1892. aug. 14.).

A lap első évfolyama közölte Z. Kiss Elek 12 részből álló antropológiai jegyzetét, *Szemelvények madagaszkári élményeimből* címmel.

Nem sokkal később a lap arról tudósít, hogy Jankó János befejezte aranyosszéki munkálkodását, s a kutatást Tordán kezdte el. „Több mint 70 tordai lakost válogatott ki, a kiknek arczát, termetét az ősmagyar típus kipuhatólása szempontjából összeméretegi.” (II. 33. 1892. aug. 14.) Két számmal később a lap Jankó János levelét közli (II. 35. 1892. aug. 28.).

Olvasóit több alkalommal a hagyományok gyűjtésére ösztönzi. Augusztusban arról értesíti olvasóit, hogy „a székely történet pályadíj-alap intéző bizottsága” pályázatot hirdetett a székelyek történetének megírására, 40 nyomtatott ívben. A pályadíj-alap jegyzője Kanyaró Ferenc, a bizottság elnöke pedig gróf Kuun Géza (I. 28. 1891. aug. 9.). 1891 karácsonya előestéjén Corydon a misztériumjátékokról értekezik, hangsúlyozza, hogy ezek „ősregi, igazi népszínművek,” hogy „kiveszőfélben vannak”. S ezután a karácsonyi játékok megörökítésére szólít fel mindenkit (I. 47. 1891. dec. 20.).

Visszatérő téma a múzeum szervezésének szükségessége. Legelőbb K. Weress Sándor teszi szóvá a múzeum hiányát. Ez annál inkább indokolt, minthogy Tordán és környékén lépten nyomon láthatók a múlt nyomai: „Napról napra merülnek fel új meg új feliratos kövek, melyeket egykedvűen illesztünk be pinczéink falába, épületeink fundamentomába, melyek díszére válnának sok külföldi múzeumnak.[...] Valóban Torda város nagy múltját hazudtolná meg, s műveltségéről állítana ki szegénységi bizonyítványt, ha továbbra is vétkes közönnyel nézné a leginkább ő reá végtelen fontossággal bíró régiségek széthordását, elzüllését és megsemmisítését.” (*Állítsunk megyei múzeumot.* I. 28. 1891. aug. 9.) A vidéken tartózkodó Jankó János is nehezményezte a múzeum hiányát (II. 33. 1892. aug. 14.).

A pályázat. Ilyen előzmények után – Borbély György főszerkesztői ténykedése alatt – 1892. december 25-én, az *Aranyosvidék* II. évfolyamának 52. számában látott napvilágot a szerkesztőség felhívása. Idézzük a szöveget: „Az »Aranyosvidék« pályadíjai. Szerkesztőségünk kitűz

egy 20 koronás és egy 10 koronás aranyat. Ezek közül az elsőt elnyerheti bármelyik előfizetőnk (ideértve a szellemi előfizetőket is), a ki Torda-aranyosmegye határán belülről legtöbb, legérdekesebb mesét, mondát, anekdotát, babonát, verset, nótát, tréfát, példabeszédet, közmondást, szójátékot, bölcs igazságot, stb. szed össze, mint a nép költői kedélyének megnyilatkozását, s mint a magasabb költészetnek is magvát. Az összehordott anyaghalmoz természetesen becsesebb s előnyben részesül, ha minél csinosabban van kidolgozva. – Mindegy magyar vagy oláh népies dolgoknak összegyűjtése. A második díjat a második becsesebb dolgozat nyeri. A pályamunkák beadásának határideje márczius 15. Az »Aranyosvidék« szerk.”

Milyen kontextusban jelent meg a felhívás? A lap karácsonyi száma a megszokott 2 lap (4 oldal) helyett 3 lapon (6 oldal) jelent meg. A vezércikk és a tárcsa karácsonyi gondolatokat fogalmazott meg. A következő évre való tekintettel a lap az előfizetési díjait népszerűsítette. A hírek rovatában a bányabükki erdőben megejtett vadászatról, a tordai dalkör szerepléséről, a „szegények jóltevő egylete” által szervezett karitatív akcióról, a főtéri szálloda szilveszteri programkínálatáról, az újtordai iskola ünnepélyéről, tolvajlásokról, vármegyei rendeletekről volt szó. A reklámdoldalon szintén torlódtak a hirdetések. Harmath József könyvárudája „valódi szép és olcsó gyermekjátékot és ajándékot”, Schusztér György vas- és fűszerkereskedése amerikai és Krahl-féle korcsolyákat, Herbst Mór arany- és ezüstműves órákat, Reich József lámpákat, üveg- és porcelántárgyakat, festészeti remekeket, kínai ezüstitárgyakat, Soós Károly Bauer-féle hidegvíz-szappant kínált, Frenkel Lipót szintén az ünnepekre való tekintettel „lábbeli raktárát” ajánlotta.

A pályázatra 6 pályamunka érkezett. Nem tudni, hogyan született meg a döntés. Az eredményt a lap 1893. június 4-én közölte (III. 23.). Az első díjat Borbély Sándor nyerte Vácról, *Karácsonyi versmondás Aranyösszeken* című pályamunkájával, amit a lap már korábban közölt, 1893. január 29-i számában. Lábjegyzetben olvasható: „Ez alkalmi tárcsa a karácsonyi ünnepi számba jött volt, a sok kézirat miatt mindeddig kelle várnia; azonban olyan tárgyú, hogy mindenkor egyenlően értékes. Továbbá éppen akkor jött, mikor a »mesemonda« stb. pályázatunkat hirdettük, keresztezték egymást. E cikk bátran lép a pályázók közé. Szerk.” A zsűri egy további, második díjat osztott ki. A pályamű névtelenül futott be, címe: *Néprajzi feljegyzések Tordáról s a volt Aranyösszek egy pár falujából.*

A szerkesztőség külső bizottságot kért fel a pályamunkák értékelésére. Az eredményhirdetéssel kapcsolatban a bizottság részéről egy személy nyilatkozott. Idézzük a szerkesztőség szövegét. „A díjazásra nézve dr. Bogdánfy Lajos – felkérésünkre – szíves véleményét a következőleg adja: »Igen tisztelt szerkesztő úr! Miként jeleztem, a pályamunkák ügyében részletesebb bírálát megírására nem vállalkozhatom; kívánságára azonban röviden készséggel elmondom véleményemet. Az Aranyosvidék 1892. évi 52-ik számában hirdetett pályázat folytán beérkezett pályamunkák közül az első jutalomra (1 darab 20 koronás arany) a *Karácsonyi versmondás Aranyoszáken cz.* dolgozatot tartom érdemesnek, melyet a lap 1893. évi január 29-iki száma közölt. Az említett munka tárgyának érdekességén kívül az előadás választékossága és eleveisége által tűnik ki társai közül. A második jutalomra leginkább a *Néprajzi feljegyzések Tordáról s a volt Aranyosszék egy pár falujából cz.* munka tarthat igényt a lelkiismeretes anyaggyűjtés, s az összehordott anyag el nem vitatható értéke folytán. Ha ez a terjedelmesebb dolgozat az Aranyosvidék szűk keretében napvilágot láthat: kívánatos volna az itt-ott, kétségtelenül a gyors munka következtében mutatkozó stiláris fogyatkozások elenyésztetése. Dr. Bogdánfy Lajos.« A jan. 29. számban megjelent *Karácsonyi versmondások cz.* közleményt, valamint a *Néprajzi följegyzések* című nagy anyaghalmazt mi is igen becseseknek tartjuk s fölötte állóknak a többieknél. A díjakat e szerint kívánjuk illető szerzőikhez juttatni. Az első nyílt pályázatot Borbély Sándor küldötte Vácról, a díjat oda küldjük. A második titkon pályázott s most felkérjük szerzőjét, hogy 8 nap alatt jelentkezék a második díj átvételére, ha továbbra is anonymus kívánna maradni, gyűjteményét azért mi felhasználjuk az *Aranyosvidék* számára, s a második díjat egy harmadik dolgozat szerzőjének adjuk ki.” (III. 23. 1893. jún. 4.) A rövid eredményközlésből kiderül, hogy szakvélemény nem készült a pályamunkákról. A bizottság tagjai nem voltak szakemberek, tehát olvasói benyomásaik alapján ítélték meg a pályamunkákat. A döntésről nyilatkozó bizottsági tag az első helyre emelt dolgozatot tárgyának érdekessége, az „előadás választékossága és eleveisége” alapján értékelte. A második dolgozat erénye a „lelkiismeretes anyaggyűjtés,” „az összehordott anyag el nem vitatható értéke”. A további négy pályamunkáról nem esik szó, sem az eredményhirdetésben, sem későbbben, s az évek során nyomtalanul el is tűnnek.

S most ejtsünk pár szót a két pályamunkáról.

Az első díjjal jutalmazott pályamunka⁴ gyermekkori emlék felidézésével indul. Néprajzi adatként említi a karácsonyi versmondáshoz szükséges cifra botot, a gyermekek csoportos házalását és a versmondásért járó pénz gyűjtését. Ezt követően hosszasan értekezik a misztériumjátékok és a karácsonyi versek jellegéről és feltételezett történetéről. Az első a katolikus valláson belül született meg, szerzői papok voltak, előbb a templomban, majd a templom előtt kerültek bemutatásra, végül eltávolódtak a templomtól s ezzel együtt róluk „lekopott minden tudákosság”. A karácsonyi versek „a protestáns, közelebről pedig az unitárius egyház kebeléből sarjadtak ki a múlt század végén s a jelennek elején”, szerzői iskolamesterek. Általában egy legény adja elő. A pályamunka egy veszekedő-verset közöl. Terjedelme 19 strófa, két legény előadásában, akik a meglátogatott család jelenlétében bátorságukkal, leleményességükkel versengenek, a vers végén boldog ünnepet kívánva és adományt sürgetve. A pályamunka záró része megismétli a korábban elhangzott feltételezéseket.

A lap III. 27-es száma közölni kezdi a második díjas, *Néprajzi feljegyzések Tordáról s a volt Aranyosszék egy pár falujából* című pályamunkát. Az első fejezet élén a szerkesztőség közli, hogy a szerző továbbra sem tárta fel kilétét, ezt mindössze az utolsó részlet megjelenésekor teszi meg. Egyúttal lemond a második helyezést megillető pályadíjról. A szerkesztőség a 10 koronás aranyat a harmadik pályamunka szerzőjének adja, akit Vajna Ödönnek hívnak. Pályázata egy népmesét tartalmaz, jeligéje *Elmondjam a veres kakas meséjét?*⁵

A *Néprajzi feljegyzések Tordáról s a volt Aranyosszék egy pár falujából* című terjedelmes pályamunka 14 számban lát napvilágot, 1893. július 2. és október 14. között. A lap a kézirat számára új rovatot nyit, *Néprajzi rovat* címmel.

Az első közlés bevezető mondatai Kriza János munkássága előtt tisztelgnek, elárulva a pályázó szemei előtt lebegő mércét. „Kriza János unitárius püspök, a székely népdalok és balladák tudós felismerője s nagyérdemű összegyűjtője bejárta a szűkebb hazáját, Erdélyt, s úton-útfélen, a népirodalom mezején ami szemrevaló szép kalászt csak talált, mind leszedte,

⁴ Borbély Sándor: Karácsonyi versmondás Aranyosszéken. *Aranyosvidék* III. 5. 1–3. 1893. jan. 29.

⁵ A pályamunkát a lap nem közölte.

összegyűjté azt.⁶ Ki nyomdokán akar indulni, tisztában lehet azzal, hogy tarolt mezőre mén, honnan egy-egy virágcsokrot aligha, legfennebb egy-egy virágszálat hozhat már. Népünk felejt, egyre felejt. A rohamos civilizatio, noha egyelőre csak külsőségekben, szétereszté gyökereit; a ma kérdése erőt vett a népen s alaposan megtámadta a múlt emlékei iránt őrzött kegyeletet. Sajnáljuk a múltat, mert látjuk, ismerjük egyes megmaradt vonásaiból, hogy volt benne sok szép, nemes, ideális, szívreható, s még nem tudunk eléggé lelkesülni a jelenért, melyről eddig csak azt tudjuk, hogy a múltat tagadni kívánja, lelkesedésre azonban nem bír ragadni.

Ám szeressük a jelent, de tiszteljük és ne feledjük a múltat. Ami még megmenthető, mentsük azt meg. Az öszeszedegetett virágokból, melyek Aranyosszéken termettek, próbáljunk egy kis csokrot egybekötnünk, mely ha nem versenyezhet is a parketten díszlő csodás színű s alkatú virágok ezreivel, de a vadvirágok természetes illatárjával hatnak reánk s kötnek le.” (III. 27. 1893. júl. 2.)

Ezt követően az első rész aranyosszéki népdalokat ismeretet. „A dal itt is csak úgy keletkezik, azaz egyszerre csak felbukkan a költőiségre hajló kedélyből, s ha valamelyes ismert dallamban megzendül, ama falu vagy vidék ajkára veszi, éneklí a nélkül, hogy tudná, vagy akarná firtatni szerzőjét.” A népdal tehát alkotókedvből születik, ha elnyeri a közösség tetszését, terjedni kezd. Ellenkező esetben a közösség elutasítja vagy variálja. Hirtelen halál esetén a hozzátartozók fájdalma népdalban fejeződik ki, „az általános részvét egy dalba formálódott versben nyer kifejezést”. Az idegenből vándorló népdalokban az énekesek névcserével hajtják végre a lokalizálást. A bemutatásban szereplő egyik dal Aranyosrákoson lejegyzett szerelmi dal, benne a falu neve is előfordul. A szerző tudomása szerint változatai jelentek meg Erdélyi János és Kriza János gyűjteményében. Ezt követően négysoros balladás dalt közöl, amelyben az Indiában meghalt Gyula báró holttestét gyász kocsi hozza haza falujába, apját a záros kapu kinyitására szólítják fel. A kapunyitás motívuma kapcsán a gyűjtő Balog Józsi balladájára tér át, s a Kriza János gyűjtésében szereplő változat ismeretében csupán egy olyan strófát közöl az aranyosszéki változatból, amely az említett változatban nem szerepel.

⁶ Rajta kívül: Erdélyi J., Arany L. és Gyulai P., újabban az Ethnographia és a M. Gyerm. Ját. gyűjt. tartalmaznak bőven néprajzi adatokat.

A második rész (III. 29. 2. 1893. júl. 16.) két lokális népballadát közöl. „Valamint a hirtelenül, váratlanul jött természetes, úgy az *erőszakos halál* is oly esemény, mely fokozottabb mértékben hat idegzetére, felizgatja őt, majd megindítja s az első fájó érzelmek csillapultával a belső ösztön dallásra készíti a népet. Az ily dalok mindig szívből jövők, szívhez szólók. Szívből jövők, mert a dalolónak kétségtelen részvételét fejezik ki mind az erőszakosan kimúlt személy, mind a meggondolatlanul bajba sodortatott gyilkos iránt. Nem menti a bűnöst, de sajnálja benne az embert, s mint ilyen magasan álló bírónak dala óva int a meggondolatlan pillanattól.” (III. 29. 1893. július 16. 126.) Az aranyosszéki faluban, Alsó-Felsőszentmihályon 1883-ban egy fiatalember, Bajka Sándor pénzéért kegyetlenül meggyilkolta keresztanyját. Tíz évvel később, 1893-ban Jankó János népballadaként gyűjtötte és közölte az esemény verses változatát. Azóta a gyűjtés többször regisztrálta.⁷ Bara Samu nótája szintén gyilkosságballada. Bara Samu az újtordai mészárszékben megtámadja és meggyilkolja Székely Samut. A csendőröknek beismeri tettét, börtönbe zárják.

Ezt követően három részben (III. 30. 3. 1893. júl. 23.; III. 31. 3. 1893. júl. 30.; III. 32. 2–3. 1893. aug. 6.) újra népdalok következnek. A gyűjtő szomorúan konstatálja, hogy az „eddig gyűjtés szerint nem mondható ugyan gazdagnak az anyag, mert hiszen Erdélyi és Kriza – hogy úgy szóljunk – leszédtek a tej fölét, újabb termék pedig ritkábban és kevesebb értékű támad már, mert a kenyérért való küzdelem e korszakában több a jaj és a panasz, hogysesem a dal”. A közzétett első népdal legénycsúfoló, amely rendre gúnyolja ki a vidék különböző településeinek fiataljait. A gyűjtő két szövegrész párhuzamait jelzi a folklorisztikai irodalomból. A következő közlemény egy szerelmi dal töredékes változatát tartalmazza, két hivatkozással korábbi közlésekre. A rovat soron lévő részében⁸ egy népdal, valamint Egri Jenták nótája, valójában a megölt finác gyilkosságballadája olvasható. A ballada egyik formulája kapcsán a gyűjtő Balog Józsi balladájának a Kriza János által közölt változatára hivatkozik.

A rovat VI. része a katonafolklórról értekezik. A katonadalok és a verses szerelmes levelek a hosszú távollét gyötrelmeinek adnak hangot. A VI. rész 70 sor katonafolklórt, a VII. két verses levelet tartalmaz. Az utolsó szöveggel

⁷ Jankó 1893: 261, Almási 1977, Demény 1998: 80, 84, 130, Keszeg 2004.

⁸ A rovat V. része ismét IV. sorszámmal jelenik meg, s a sorozat végéig tart a cikkek téves számozása.

kapcsolatban a gyűjtő a következő megjegyzést teszi: „Noha Aranyosszék egyik falujában jegyeztem fel e levelet is, némi gyanúm azt sejteti, hogy nem oda való termék. Mindazáltal, mint olyat, melyet a legénység magáévé tett, jónak látok közölni.” (III. 33. 1893. aug. 13.; III. 34. 1893. aug. 20. 146–147.)

A VIII. rész példabeszédekről és közmondásokról értekezik. Bennük a nép „eredeti észjárása, igazság érzete s bölcselme van átszűrve, megtisztulva lerakva”. A proverbiumok létrejöttét a szerző a törvények megszületése előtti időkre vezeti vissza: „Midőn még nem voltak írott törvényeink, midőn nem paragrafusok korlátolták az emberek cselekedeteit, midőn az erkölcsbírák sem írták volt még meg erkölcsstanukat, s a népnek már akkor meg volt társadalmi törvénykönyve, mely a cselekedetek tömkelegében vezérlő fonallal szolgált.” A proverbiumok eredetével kapcsolatban újszerű megjegyzés a következő: „Minden faluban van egy-két s több oly élemedett ember is, ki tisztas öregségével, feddhetetlen jellemével, igazságszeretettel mintául áll a nép előtt. Az ily köztiszteletben állónak egy-egy alkalmas pillanatban elejtett, kipróbált tapasztalaton nyugvó bölcs mondása megjegyeztetik, szájról-szájra jár. Sok esetben azonban kevésbé fontosnak tartott személyek is szolgáltattak igen felkapott közmondásokat.” A közzétett proverbiumok többszörös szűrés után maradtak fenn. Az „országosan ismert és használt” közmondásokat a gyűjtő nem jegyezte fel, nem válogatta be pályamunkájába. Ugyancsak kimaradtak azok a proverbiumok, amelyek korábban napvilágot láttak.⁹ A pályamunka VIII. része 42, a következő, IX. rész pedig 87 proverbiumot közöl, betűrendes szerkesztésben (III. 35. 1893. aug. 27. 152.; III. 36. 1893. szept. 3. 155–156.).¹⁰

⁹ „Egyrészők alólírottól közölve megjelent már (Magyar közmondások könyve. Pécs. Sirisaka A. 1890.)” *Aranyosvidék* III. (1893) 35. 2. Sirisaka Andor: *Magyar közmondások könyve. Válogatott magyar közmondások, példabeszédek, szólásmódok betűrendes gyűjteménye*. Több forrás és számos munkatárs gyűjtése után. Nyomtatott Engel Lajos könyvnyomdájában. Hirt János közreműködésével szerkesztette és kiadja Sirisaka Andor. Pécsen 1890. A *Munkatársak névsora* közli az egyedüli erdélyi gyűjtő nevét is: *Borbély Sándor tanító, Torda*. Forrás: <http://mek.oszk.hu/09100/09112/html/0004/15702.html> (2012. 03. 12.)

¹⁰ Sirisaka Andor nem jelzi az egyes proverbiumok eredetét. Munkatársai megnevezése után pedig ez olvasható: „Továbbá az ország majdnem minden vidékéről igen számos középiskola növendékei. Különösen sokat fáradoztak a pécsi és kalocsai tanítóképző-intézeti ifjak. S még számosan mások, kik nevük, társadalmi állásuk s lakóhelyük elhallgatását óhajtják, és ismét mások, kik oly közmondásokat küldtek be, melyek már szerző kéziratai közt mind meg voltak.” Borbély Sándor pályamunkájában és Sirisaka Andor gyűjteményében vannak azonos, vagy megfogalmazásban hasonló proverbiumok. Az utóbbi gyűjtemény aranyosszéki eredetű darabjait azonban nem lehet azonosítani.

A gyűjtemény érdekessége, hogy 10 proverbiumhoz helyi történetet fűz. Az *El-elegyedik, mint a Csonka éneke* proverbium eredete: „Csonka énekelt a templomban, pedig nem tudott. Mikor figyelmeztette szomszédja, hogy nem jól énekel, ő azzal felelt: Elelegyedik a többi között”. Az *Elszökött, mint V.M. a lakodalambo* magyarázata: „V.M. nem tudatt feleni a násznagynak, s szégyenletében megugrott”. *Ha bánad is, mindegy már* után a következő értelmezés olvasható: „Csonka a lakodalmán tánc közben tréfásan mondogatta (a mint ez szokásban van a székelyeknél): Bánom, hogy megházasodtam. / Bokkrétám sárba tapastam. – Mire felesége igen találóan felelt: »Ha bánad is, mindegy már.«” A VIII. részben olvasható a *Ha sz'sz, szejj, ne mindig szejj!* proverbium. Az eredetét értelmező történet a következő: „Egy napszámos asszony tanácsa leányához, a ki szemérmességből kis drb. kenyeret vágott magának. Utóbb újra kellett vágnia kétszer, háromszor is, mit megsokallván az anyja, ezt a fennebbi, már közszájon forgo tanácsot adta a lányának. Egyebekben annyit jelent, hogy: egyszer és derekasán tégy valamit, hogy sem sokszor és rosszul.”

Az *Üsmeri, mind Báló Béni a méhit* mögött álló történet a következő: „A rosz nyelvek ráfogták, hogy B.B. ráismert a darázsban a saját méh-hire”. Az *Üsmeri, mind Csonka a betüket, csak nem tudja rámondani* proverbium főszereplője újra Csonka: „Állítólag ő tette volna ezt a vallo-mást”. A *Jó mind a Létei M. szekere* a következő helyzetből ered: „Az én szekerem – úgy mondá ő – mindenképen jó, csak a 4 kereké s a 2 lajtorjája nem való semmire se. = Hasznavehetetlen”. A *Megjárta, mind a bágyani ember a harisnyáva* szólás egy rátótiáda tanulsága: „Az aranyos-széki a harisnya alatt juh-gyapjuból maga készítette nadrágot ért. A bágyoni ember olvasta az ujságban, hogy egy pár harisnya csak 20 kr., nosza egy néhányan megrendeltek anyit, hogy esztendőig legyen nekik harisnyájuk. Csak mikor megérkezett a sok harisnya vették észre, hogy: hásze ez nem harisnya, hanem strimpfli”. Az *Üjj fe czibre a kalánra!* szólás háttere egy anekdota: „Oly dologra mondják, melynek sikertelenségét előre tudják. Története ez: A gazda czibrével (híg vékony leves) tartotta szolgáját. Ez megsokalván a dolgot, kanalát domború felével felfelé merítette a levesbe, gúnyosan mondogatván: ülj fel czibre a kalánra! Idővel elment a szolga gazdájától. Egy télen azonban elfogyván a szolga buzája, volt gazdájához ment le a pinczébe vele, s buza merő kanalát hasonlólag fordítva merítvén a buzás szuszékba egyre biztatta ő is a buzát: Üjj fel buza a kalánra, de az bizony nem ült fel” (III. 36. 1893. szept. 3. 155–156.).

A X. rész mondákat ismertet visszafogott szűkszavúsággal. A gyűjtő megállapítása: „a *Mondák* birodalmában meglehetősen szegény e vidék.” Feljegyezte a holdba került, ott kapcáját szárító juhász történetét. Aranyosrákoson egy anekdotát örökített meg. Isten megkönyörült a szegény cigányon, búzaföldet ajándékozott neki. A cigány gondosan megdolgozta és őrizte a termést. Egyszer szél támadt, a búzatábla hullámozott. Hogy kiűzze a szelet, a cigány a botjával a földre verte a búzát. A legtöbb helyi mondát „ismerős már egész hazában” indoklással csupán megnevezi, de nem mutatja be. Ilyen a Szent László pénzének, a vízfakasztás, a hasadéban megfogant rozmaringbokor eredettörténete. Megemlíti a torockószentgyörgyi vár óriásokhoz kapcsolódó történetét. Tekintve, hogy a történetnek német változata is ismert, valamint a magyar történetet Gyulai Pál ismertette már, szükségtelennek látja bemutatását. Tudomása van a Hasadék történetének román változatáról is. Részletesen a Vágottkő barlangjában kincset őrző tündérek mondájára tér ki. Aranyoszáken lejegyezte Baba Dokia román mondáját, amelyet viszont szintén nem ismertet, mert Marienescu Athanáz az Ethnographiában közzétette (III. 38. 1893. szept. 17. 162–163.).

A XI–XIII. részt a gyűjtő a gyermekjátékok bemutatására szenteli. Tapasztalata szerint „a játszási kedvnek általános hanyatlása konstatálható falun úgy, mint városon, kisebbek és nagyobbak között, az iskola falain belül s azon kívül”. Feledésbe merült többek között a hidas-játék, a *kótya* nevű labdajáték, a *peggyes*, a *hajdú-biro-szegényember*. A Kiss Áron gyermekjáték-, Porzsolt Lajos labdajáték-gyűjteményében szereplő játékokat csupán felsorolja, leírásukat nem tartja szükségesnek (Porzsolt 1885, Kiss Á. 1891). Az első rész 12, mind fiúk, mind lányok által játszott játékot, valamint 10 „durvább”, fiúk által játszott játékot sorol fel, közülük 4 játékot bemutat, a második rész 5, a harmadik rész pedig 8 „mezei és erdei játékot” ír le (III. 39. 1893. szept. 17. 165.; III. 40. 1893. szept. 30. 170.; III. 41. 1893. okt. 7. 174–175.).

A pályamunkát záró XIV. rész jellegében eltér az előzményektől. Címe: *Egy pár vonás az Aranyosszékiekről*, jellemrajz a vidék lakóiról. Megfigyeléseit a következőképpen foglalja össze: nemesi eredetüknek tudatában vannak, önértzetesek, földművelésből élnek, csinosan öltöznek, szeregyen étkeznek, tapasztaltak és bölcssek, a bánat nem törte meg őket, „pesszimiztikus vonásuk” „képtelenné teszi a kitörő öröm élvezetére”, ennek ellenére bizakodóak, kitartóak, „soha biztost, határozottat nem

mondanak”, erkölcsük „inkább jó”, testtartásuk görnyedt, járásuk nehézkes (III. 42. 1893. okt. 16. 178–179.).

A pályamunka olvastán világossá válik, hogy szerzője figyelemmel követte a folklórgyűjtés kibontakozását. Jelezte a Tordán és az Aranyosszéken összegyűjtött népköltési szövegek és a Kriza János, Erdélyi János és Porzsolt Lajos által közölt népköltészet tipológiai és szöveg-egyezéseit. A VIII. rész már-már leleplezi a gyűjtő kilétét, amikor több proverbiumot kihagy gyűjteményéből, minthogy azokat közlésre Sirisaka Andornak korábban átengedte. Gyűjtői módszere következetes, a korszak szintjén áll. A tájnyelvi sajátosságokat érvényesülni engedi. A mondákat és a játékokat azonban mindössze kivonatossan ismerteti. Ismeri a folklóelemek helyi és regionális változatait, közlésükről többnyire lemond, amennyiben azok a magyar nyelvterületről korábban felszínre kerültek. Amennyiben viszont az aranyosszéki változat eltér a közölt szövegvariánstól, közlését érdemesnek tartja, az egyezés és az eltérés jelzésével. A szövegek közlésében a műfajiságot tartja szem előtt, ezen belül a proverbiumok esetében a betűrend, a játékok esetében a játékot gyakorlók neme, valamint a játék gyakorlásának helyszíne szolgál a rendszerezés alapjául. A népballadák közé úttörő bátorsággal jegyzi fel a lokális történeteket. A mondák egyik része szintén a vidék természeti objektumaihoz kötődik. Az egyes szövegek után nem tünteti fel a gyűjtés helyét, az adatközlő személyét.

A gyűjtő, s a lap pályázata díjnyertésének kilétét az Aranyosvidék olvasói a pályamunka utolsó részének megjelenése után tudhatták meg. A feltárult titok mindenkit meglephetett, ugyanis az ismeretlen pályázó korábban az első díjjal járó babérokot már learatta: Borbély Sándor. Az utolsó közleményt követően olvassuk a lapban: „Ez ethnographiai gyűjtemény-sorozat névtelenül vett részt az »Aranyosvidék« pályázatán. A bírálók dicsérettel tüntették ki. Im ez utolsó közleménynél tudhatjuk szerzőjét, ki több hirlapnak és folyóiratnak dolgozik, többek közt az »Ethnographiá«-nak is. Jelen »néprajzi feljegyzések« sorozatában van egy csoport táncznóta, miket előbb az »Ethnographia« közölt volt s onnan a »Kolozsvár« napi lap is átvette. Az »Aranyosvidék« 20 koronás pályadíját ugyan-e szerző nyerte el. »Karácsonyi versmondások« cz. közleményével, melyet Dr. Jankó János, az »Aranyosvidékből« vett át a »Torda, Aranyosszék, Toroczkó Magyar (székely) népe« cz. könyvébe.” (III. 42. 1893. okt. 16. 179.)

Borbély Sándor. Aranyosrákoson született (1866. január 14.). Unitárius vallását követve Tordán¹¹ és Zilahon tanult, majd a budapesti Pedagógiumban. 1883-tól itt oktatott német nyelvet és irodalmat Herrmann Antal, a kolozsvári tudományegyetem későbbi néprajz magántanára. 1889-ben állt katedrára a tordai unitárius algimnáziumban.¹²

A népköltészet iránti érdeklődés fiatalkorát jellemezte. Az *Aranyosvidék*ben megjelent két pályamunka mellett az *Ethnographiá*ban aranyosszéki táncszókat, az *Erdély* és a *Kolozsvár* című lapokban mondákat tett közzé (Borbély 1891, 1893, 1894). Érdeklődésének alakulásában bizonyára nagy szerepet játszott testvérbátyja, Borbély György, aki a pályázat kiírásakor az *Aranyosvidék* főszerkesztője volt.

Aranyosszéki gyűjtéséből készült folklorisztikai pályamunkát később is adott le.

A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság 1878-ban kezdett működni. Szépirodalmi szemléje, az *Erdélyi Figyelő* első száma 1879 szeptemberében látott napvilágot. A lapot szerkesztő Tolnai Lajos felkarolta a társaság alapszabályzatának azon szándékát, hogy felkutassa és közzétegye a népköltészeti hagyományokat. A lap a társaság több tagját ösztönözte népköltési szövegek lejegyzésére és közlésére. A társaság kiadványa azonban már második évben torzóban maradt, a lap 42 szám után megszűnt, s maga a társaság is kimerülni látszott. 1896-ban Petelei István állt élére, aki a „*Vadrózsák* folytatását” tűzte maga elé célul.

¹¹ Az első osztályt 1877–1878-ban kezdte. III. osztályos tanulóként az 1879–1880-as tanévben a latin nyelv tanulásában tett előmenetelért 2 tallér jutalomban részesült, a gondnokság további 3 tallérral jutalmazta tanulmányi eredményeit (Kovács 1880: 60–61). Az V. osztály elvégzése után kikerül az unitárius oktatás nyilvántartásából.

¹² A tordai unitárius gimnázium története szerint mindössze az 1889-es évben tanított – tanítóként – Tordán (Varga 1907: 166). A tordai unitárius gimnázium értesítője szerint az 1890-es tanévben a negyedik osztályt tanította, valamint vallás és testnevelés órákat tartott. „Firtos Ferencz helyébe köztanítónak és isk. főnöknek a mélt. E.K. Tanács Borbély Sándor polg. iskolai okleveles tanítót nevezte ki.” (Kovács 1890: 61). Tordai tartózkodása idején az önképzőkör egyik vezetője volt: „A fiúiskola III., IV. és V. oszt. tanulói kéthetente egyszer, szombaton 5–7 óráig önképzőköri gyűlést tartottak Nagy Béla tanító elnök és Borbély Sándor isk. főnök vezetése alatt, amely gyűléseken a szavalatokat maguk a növendékek bírálták meg. Tizenhárom rendes gyűlésen 91 jegyzőkönyvi pont szerkesztetett és 187 szavalat tartatott.” (Varga 1890: 34–35)

Az év végén azonban távozott Tordáról: „Borbély Sándor volt köztanító és isk. főnök elpályázott Vácra a siket-némai tanári tanfolyamra.” (Kovács 1890: 66)

Az első pályázat kiírására 1896 májusában került sor. A felhívás lakodalmas táncszavainak, valamint a halotti tor verseinek, „egy vidék hasonmái verseinek” összegyűjtését bátorította. A megjelölt időpontig három pályamunka készült el. Az eltelt évszázad alatt mindháromnak nyoma veszett. A kutató Olosz Katalin derítette ki, hogy az egyiknek „úgy tűnik, Borbély Sándor aranyosszéki származású váci süketnéma-intézeti igazgató volt” a szerzője.¹³

Ekkorra azonban Borbély Sándor pályája jelentős fordulatot vett, amely mind szülőföldjétől, mind korábbi érdeklődésétől jelentősen eltávolította. 1890-ben Vácott a siketnéma intézet tanítója, 1892-től tanára, majd – miután 1897–1899 között a budapesti siketnéma intézetet vezette – 1899-től igazgatója. Vácott hunyt el 1963. december 9-én.¹⁴

Borbély Sándor folklórgyűjtői érdeklődésére vonatkozóan gyerekek adataink.¹⁵

Népköltészet iránti érdeklődés a tordai gimnáziumban. Tordán 1830-ban héttagú olvasótársaság alakult. Ennek mintájára az unitárius gimnázium 15 tanulója szintén olvasótársaságba tömörült. Megrendelték a *Jelenkor*, a *Nemzeti Társalkodó* és a *Kolozsvári Társalkodó* című lapokat, amelyeket elolvasás után a gimnázium könyvtárában helyezték el. Az 1852–1853-as tanévben a tordai olvasótársaság „összeköttetésre és pártolásra hívja fel a kolozsvárit”, „mire az örömét fejezi ki az itten is nyilvánuló haladáson, abban szegénységétől telhető segílyt ígér” (Varga 1907: 378).

A tordai unitárius gimnáziumban az önképzőkör meglétéről az 1872–1873-as tanévből származik az első adat. 1873–1874-ben az önképzőkör újraszerveződött, az olvasókörrrel társult, s „az ifjúság szépirodalmi munkálkodásban és vers szavalásban gyakorolta magát”. A diákok közömbösége láttán az önképzőkör az igazgatóságot arra kérte, hogy a III–V. osztályosok számára tegye kötelezővé az önképzőkörön való jelenléteket. Az 1881–1882-es tanévben az állami polgári fiúiskola III–V. osztályos diákjai szerveztek ifjúsági önképzőkört. Összejöveleiket szombaton délután

¹³ A Kemény Zsigmond Társaság folklórgyűjtő mozgalmaról, az 1897-es pályázati kiírásról: Olosz 1982: 155–158.

¹⁴ Életpályáját vázlatosan lexikonokból ismerjük (Gulyás 1941 III: 910–911).

¹⁵ Borbély Sándor kéziratot hagyatékát a család az 1990-es években a Váci Országos Siketnéma Intézetben helyezte el. A család tudomása szerint a hagyatéki gyűjtést nem tartalmazott. Borbély László levele, 2012. július 5.

tartották. A programot felolvasás és szaválás töltötte ki, a büntetésekből és a tagsági díjból befolyt összeget jutalmakra fordították.¹⁶

A tordai gimnáziumban 1878-ban lépett életbe az Unitárius Egyházi Főtanács azon szabályzata, amely az igazgatóság feladatait rögzítette. A 3.h. pont előírása szerint „az iskolában lévő egyletek működését figyelemmel kíséri. Azok vezetésére a tanárok közül mindenikhez felügyelőt nevez. Azok jelentéseit és számadásait beveszi és megvizsgálja.” (Varga 1907: 235). A 3.j.ee. pont szerint pedig „Irodalmi célra szánt alapítványokra a pályázatot kihirdeti s a beérkezett pályamunkákat megbírálja, a legjobbaknak, vagy ha egy érkeznék s arra érdemes, a pályadíjat kiadja.” (Varga 1907: 235). Az önképzőkörre vonatkozó feljegyzések nem említik a népköltészet iránti érdeklődést.

Nemrég Orbán Balázs gyűjtötte a vidéken. 1862–1867 között járta be a Székelyföldet, a nagy művet 1868–1873 között jelentette meg, 1871-ben az Aranyosszékről írott monografikus munkát (Orbán 1871).¹⁷ Torda története sem hagyta nyugodni, ezért ide ismét visszatért. Az új munkát 1889-ben zárta le (Orbán 1889). A környéken járva hosszasan időzött Várfalván, innen „tekintett át” Aranyosrákosra. Figyelmét hosszasan lekötötte a Várfalva határában állt Tordavár, a közelben magasodó Székelykő, a két falu határában felbukkanó római kori leletek, a lakosság viharos történelme, az unitarizmusban játszott szerepe, valamint a kiemelkedő családok tagjainak teljesítményei.

Másfél évtizeddel később Jankó János szállt ki a vidékre.

Az *Aranyosvidék* a készülődő kutatásról 1892. február 21-én adott hírt. K. Weress Sándor (ügyvéd, levéltári kutató) a frissen megjelent *Kalotaszeg magyar népe* című kötet ismertetése végén a következőket írja: „Dr. Jankó János szerkesztőségünkhöz intézett levelében jelezte, hogy az idei nyáron egészen hasonló munkálatok céljából Torda és Toroczko magyarságát akarja feldolgozni. Szívesen látjuk. Csak annyit kívánunk ezúttal megjegyezni, hogy Torda magyarsága új település. Itt mint e lapok szerkesztőjének a »Torda őscsaládai« című munkájában ki van mutatva, Bethlen Gábor saját palotás vitézeit telepíti Új-Tordára, Ó-Tordát pedig II. Rákóczy György a Lugos és Karánsebesi menekülteket, II. Apafi Mihály pedig a Nagyvárad városi és Nagy-Várad környéki nemességgel telepítette

¹⁶ Az olvasótársaság és az önképzőkör iratai elkallódtak (Varga 1907: 378–379).

¹⁷ Életműve, néprajzi jelentőségének összefoglalása: Kós 1957.

be. Ezenkívül a tordai 24.000 hold területű határ nagysága arra vall, hogy ide több falu olvadt bé, magával hozva határát is.

A volt Aranyosszék községei már más viszonyok között éltek, ezek képezték a 6-ik székely széket és V. László telepítette oda a 13-ik században. Ezek éles ellentétben a kalotaszegi néppel fejenként nemesek voltak, de a királyi adományos kézdi székelyek folytonosan felfrissültek a közéjük települt belső székelyföldről oda szállongó székelységgel.

Más nép egészen a toroczkói s az ezzel rokon járavölgyi magyarság. Történelmi tény, hogy II. Gejza Toroczkóra Eiserwurzel környékéről Németalföldről 1142-ben az ottani bányák művelésére százokat hozott, de azon családok majdnem kivétel nélkül kihaltak, vagy beolvadtak az ott talált és a volt aranyosszékről odaszivárgó magyarságba. Hogy pedig ott túlnyomólag magyar népet találtak, bizonyítja az egészen hasonló öltözködésű és hasonlóan építkező Toroczkó-Szentgyörgy népe, mely szintén jobbágy nép volt, s melynek ruházata, építkezése meglepően hasonlít a kalotaszegi néphez.

Ezek előre bocsátása után csak üdvözölhetjük dr. Jankó János munkáját, s cikkünket azon óhajással zárjuk bé: vajha minél többen követnék a tehetséges író t ezen áldásos téren.” (*Aranyosvidék* II. 8. 1892. febr. 21.) K. Weres Sándornak a vidék lakosságára, lakosságának eredetére és összetételére vonatkozó megjegyzéseit bizonyára Jankó János is figyelembe vette. Kötetében felhasználja K. Weres Sándor és Orbán Balázs a témának szentelt publikációit.¹⁸ Kötetének címe utal arra, hogy a két város (Torda és Torockó), valamint a közöttük elterülő székely szék lakossága és kultúrája eltérő sajátosságokkal rendelkezik.

Jankó János 1892 júniusának közepétől szeptember elejéig volt terepen. Az *Aranyosvidék* a következő hírben tudósította olvasóit: „Dr. Jankó János a magyar földrajzi társulat titkára két hetet időzött Toroczkón néprajzi tanulmányozás céljából. A toroczkói népviseletről több fényképeszeti felvételt eszközölt. Szándéka nagybecsű tanulmányozását Tordán és a volt Aranyosszéken folytatni. Ajánljuk az illető hatóságok pártfogásába, mert egy ilyen vállalat elősegítése mindnyájunk hazafias kötelessége.” (*Aranyosvidék* II. 28. 1892. júl. 10.) Egy hónap múlva a következő hírt közli: „Dr. Jankó János néprajzi felvételek körüli munkálatát, melyet

¹⁸ Orbán 1871, 1889.

a volt Aranyosszéken már be végezett, városunk területén szorgalommal folytatja. Úgy a megyei, mint a városi hatóságok előzékenyen segélyére vannak. Több mint 70 tordai lakóst válogatott ki, akiknek arczát, termetét az ősmagyar típus kipuhatólása szempontjából összeméregeti. Üdvözljük őt körünkben, s reméljük, hogy a minden oldalról tapasztalt előzékeny fogadtatás kedves emlékét viszi tovább.” (*Aranyosvidék* II. 33. 1892. aug. 14.) További két hét múlva az olvasók a kutatás befejeztéről értesültek a lapból: „Dr. Jankó János budapesti egyetemi magán tanár Torockón, a volt Aranyosszéken és Tordán közel két hónapon át folytatott néprajzi kutatásait befejezte. Munkája a »Kalotaszeg magyar népe« című könyvének terjedelmesebb, s nekünk mindenestre érdekesebb lesz. A nemzeti szempontból mindenestre értékes munka költségeihez a volt Aranyosszék közbirtokossága 50 firttal, Torockó városa 100 firttal járult és hisszük, hogy Torda városa sem marad hátra e tekintetben.” (*Aranyosvidék* II. 35. 1892. aug. 28.)

Torockón és Kövenden 2-2 hetet időzött, majd rendre kiszállt a 20 faluba és Felvinc városába. „Elsőben és egyenkint a magyarokat, azután egy külön ezen célra tett körútban az eloláhosodottakat” járta be. Ez utóbbi útja 28 – településenként 1–3 – napon át tartott. Végül szintén két hetet szánt Tordára, s ezután Torockó lakóinak feltételezett származási helyére, Eisenerz-be utazott. Gyűjtőútja a vármegyei hatóságok, a vidék helyi előljáróinak (polgármester, rendőrkapitány, bíró) támogatását élvezte. A kiszállás költségeit a Magyar Földrajzi Társaság, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a volt Aranyosszéki Közbirtokosság, Torda és Torockó városa biztosította. Jelenlétére, munkájának fontosságára a helyi lap is felhívta a figyelmet, támogatására buzdítva a lakosságot. „Befolyásukkal támogatták” Rédigér Béla, Torda-Aranyos vármegye alispánja, Velits Ödön, Torda polgármestere, Asztalos Gábor, Torockó főszolgabírája, Gál Mór kövendi bíró, Mészáros István felvinci polgármester, Magyar Efraim felvinci rendőrkapitány, Tordán Jakab Gergely rendőrkapitány, Csongvay Domokos polgármesterhelyettes, Krémer György bányanagy. Hasznos adatokat közölt a tordai Wolf Gyula gyógyszerész, Weress Sándor ügyvéd; a torockói Endes J. körjegyző „igen érdekes, részben múlt századbeli, részben újabb népköltési gyűjteménnyel” ajándékozta meg, Mészakón pedig Nagy Titusz bíró. A papság „mindig és mindenütt a legteljesebb készséggel és legszívesebb jóakarattal adott meg minden adatot”. Ugyanezt a segítő-készséget tapasztalta az „értelmes tanítói kar” részéről. Várfalván Orbók

Ferenc unitárius lelkész, Kanyaró Mihály tanító, Aranyosrákoson Létai Máté unitárius pap támogatta a munkáját. Továbbá, a monográfia közel 50 adatközlőt név szerint sorol fel (köztük földművesek, bányászok). A terepmunka során megkérdezett személyek száma jóval nagyobb volt: „kik számtalan apróbb adattal járultak munkám felépítéséhez, egyenkint felsorolnom terem nem engedi.” A fizikai antropológiai vizsgálatot 83 egyénre terjesztette ki, antropométerrel méricskélve mindenikük fejének, törzsének és végtagjainak méreteit.¹⁹

Az *Aranyosvidék* II. 18-as számában, 1892. április 30-án Jankó János levélben mond köszönetet a könyv előfizetési felhívásának közléséért. Túlzott szerénységgel nyilatkozza, hogy a régióban eltöltött harmadfél hónap nem volt elegendő „tökéletes” munkára, a munkában olyan „hézagok” maradtak, amelyek „kitöltésre, kiegészítésre szorulnak”. „Az én feladatom nem is lehet az, hogy teljes pontossággal, a legalaposabb tudással s a legrészletesebb tárgyismerettel írjam meg egy vidék monografiáját. Erre egy emberélet kell, talán nem is egy, hanem több. Erre nemcsak annak az egy vidéknek ismerete kell, hanem az összes szomszédos vidékéké, melyek az adott területre a legcsekélyebb befolyást is gyakorolhatják. A mi feladatunk csupán az alapok lerakása. Nekünk annyit kell feljegyezni, amennyi elég, hogy egyik népet a másiktól megkülönböztetni, jellemezni tudjuk, s a tudomány mai állásán még ez is igen nagy feladat. Sorra járjuk az ország legkülönbözőbb népcsoportjait, szemünkkel meg kell látnunk a jellemzőt, a többitől megkülönböztetőt, pedig ez oly sokszor oly nehéz. Egy szakértő szemével meglátott, felismert alap az, melynek leírása a mi feladatunk” – írja. A munkát a könyv megjelenését követően a régióban élőknek kell folytatniuk, 10-20 személynek, 10-20 év alatt, „a tudomány, a nemzeti érzés, a hazafiság érdekében”. „A meginduló kutatásoknak” az *Aranyosvidék* lehetne fóruma. „Ez az a tér, mely Önnek, ez esetben a zszurnalisztikának, a leghálásabb leend.” Ha „mindenik száma csak egy megbízható néprajzi adatot közöl, egy év alatt is már mily forrásmunkája lehet ama vidék néprajzi megismerésének”.²⁰

A 19. század során a római leletek gyűjtésének valóságos mozgalma bontakozott ki Tordán. Tordai tartózkodása idején Orbán Balázs Nagy

¹⁹ A támogatókat és az adatközlőket Jankó János kötete élén nevezte meg (Jankó 1893: III–V).

²⁰ A lap pályázati felhívása Jankó János buzdító levele után három hónappal jelenik meg.

Miklós és Wolff Gábor gazdag gyűjteményét, valamint a több ház udvarán található római kori tárgyat szemlélhette meg (Orbán 1889: 53–59).

Téglás Istvánnak (1853–1915) testvérébátyja, Téglás Gábor, a Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat alapító tagja példaképe, munkatársa volt. Tanulmányait Sepsiszentgyörgyön és Nagyenyeden végezte. Gyógyszerészeti diplomával a tarsolyában kezdett tanítani, bátyja biztatására. Az évek során tanított Déván, Fogarason, Brassóban, Nagyszebenben. Amerre ment, 1873-tól mindenütt természetrajzi, régészeti, néprajzi-népköltészeti kutatásokat végzett, feljegyzéseket készített, eredményeit a kor tudományos lapjaiban közölte. Tanulmányozta Déva, Petroszény vidékét, a tömösi szorost, a Kisküküllő, a Nyárad, Hátszeg, a Homoród, Görgény vidékét. Kortársai „kiváló műveltsége, beható tanultsága, enciklopédikus ismeretei bőségének, széleskörű tudásának kiváló kvalitásai, megnyerő modora, élettapasztalatainak beforrottsága, kimértséggel párosult vezető erélye” révén tartották számon. 1894-ben báró Eötvös Loránd kultuszminiszter Tordára nevezte ki tanfelügyelőnek. Ettől kezdve kutatásai főleg Potaissa, a Legio V. Macedonica légiótábor emlékeinek felkutatására irányultak. Házimúzeumot szervezett az 1900-as évek elején felépült főtéri házában, amelyben több mint 2400 tárgy volt számontartva. Közöttük római leletek, érmek, néprajzi tárgyak, hímzések, templomi tárgyak, cigánykincsek, varázseszközök szerepeltek. Elimerésként több tudományos társaság választotta tagjai sorába. Mintegy 100 cikket közölt. Rajzai lapokban jelentek meg, s albumokba gyűjtve őrződtek meg. Halála után a múzeum tárgyai elkallódtak. Feljegyzéseinek kiadása folyamatban van.²¹

Botár Imre (1846–1906) az 1870-es években kántortanító volt Tordán. Fényképészeti műtermet tartott fenn, cikkeket közölt a fényképezésről. Régiséggyűjtő és régész. A római lelet-gyűjteményét lefényképezte és albumba kötötte.²²

Az önkéntes gyűjtők mozgalma időnként egy-egy tanár irányításával bontakozott ki. Kanyaró Ferenc (1859–1910), Torda szülőtte, a kolozsvári

²¹ Életpályájának összefoglalása: [Bajusz István]: Bevezető. In: Téglás 2005: 9–14.

²² A forrás: <http://www.flickr.com/photos/fotobarat3/4652029132/> (2012. 03. 18.)

unitárius kollégium tanára volt.²³ Ösztönzésére több kollégiumi tanuló készített néprajzi pályamunkát aranyosszéki falvakban.²⁴

Kádár József (1850–1939) az aranyosszéki Várfalván született, középorsú unitárius családban. Tanulmányait is részben itt végezte. A tordai unitárius gimnázium diákjaként *Remény* címmel diáklapot indított. Középfiskolai tanulmányait a kolozsvári unitárius kollégiumban fejezte be (1871), majd Budapesten a Polgári Tanítóképzőben szerzett oklevelet (1876). Élete és munkássága ettől kezdve eltávolította Aranyosszékétől, Déshez kötötte. A dési fiú-, majd leányiskola tanára, igazgatója volt. Szerkesztette a *Tanügyi Tanácskozó* című folyóiratot. Tagja volt a dési Monographiai Bizottságnak, a Szolnok-Doboka Megyei Irodalmi, Történelmi és Ethnographiai Társulatnak, az Erdélyi Irodalmi Társaságnak. Cikkeit a dési *Szolnok-Doboka*, a kolozsvári *Magyar Polgár*, a budapesti *Magyar Nyelvőr*, a tordai *Aranyosvidék* című lapok közölték.

Mint helytörténész, megírta Szamosújvár és Szék monográfiáját. 1890-ben jelent meg Désen a *Belső-Szolnok és Doboka megye története 1848–1849* című munkája. *Szolnok-Doboka vármegye nevelés- és oktatásügyének története* (Dés, 1896) című munkája 317 helység 247 iskolájának történetét foglalta össze. Réthy László, Tagányi Károly, Pokoly József társszerzőkkel 1901–1905 között, Désen jelentette meg a *Szolnok-Doboka vármegye monographiája* hét kötetét. Ezt a munkát Aranyosszéken Orbán Balázs végezte el (Kiss F. 1990).

²³ Az általa végzett és irányított folklórgyűjtésről: Olosz 2001.

²⁴ A kolozsvári unitárius kollégiumban a Kanyaró Ferenc és Pálfi Márton tanárok által irányított gyűjtés kéziratok darabjai: MsU 1568/A/4: Orbók Gyula: *Várfalvi babonák, népdalok és táncszók*. 24 p. 1900 körül; MsU 2123/6: Várfalvi Mór: (*Várfalvi népdalok*). 14 p. 1903; MsU 1579/3: Kelemen Miklós: *Népdalok és táncrigmusok Mészakőről és Marosvásárhelyről*. 164 p. 1900 körül; MsU 1568/A/3: Balogh Gábor: *Népdalgyűjtemény* (Bágyon). 30 p. 1900 körül; MsU 1579/4: Vernes József: *Népmesék és népdalok* (Torockó). 24 p. 1900 körül; MsU 1579/1: /névtelen/: *Pályamunka. Népmese gyűjtemény* (Torockó). 50 p. 1900 körül; MsU 1568/A/2: Bartha Miklós: *Népmese gyűjtés Torockóról*. 70+17+24 p. 1908; MsU 1568/A/1: Gálffy Mózes: *Népmese gyűjtés Mészakőről*. 86 p. 20.sz. eleje.

Kanyaró Ferenc kéziratok hagyatéka az Unitárius Egyház Levéltárában őrződött meg, Kolozsvárt. A hagyatéka többek között aranyosszéki folklórszövegeket is tartalmaz. Az állományra Olosz Katalin hívta fel figyelmünket.

Következtetések. A fél évszázadot megért *Aranyosvidék*nek jelentős szerepe volt Torda és környéke szellemi életében, s ezen belül a népi hagyományokkal szembeni tisztelet és felelősség meghonosításában. Indulásától kezdve rendszeresen felhívta a figyelmet a kibontakozó néprajzi kutatásokra, az intézményekre, a kiadványokra. Tudatosította a hagyományok érték voltát, veszendőségét. Összegyűjtésükre, lejegyzésükre ösztönözte olvasóit, közlésükkel népszerűsítette a helyi hagyományokat. Hírt adott a hagyományok összegyűjtésére, őrzésére irányuló erőfeszítésekről. A régészeti, a levéltári és a néprajzi hagyományok kérdésének napirenden tartásával ezek érték voltát, a velük való foglalatосkodást a mindennapi élet szintjén állandósította.

Szakirodalom

ALMÁSI István

1977 Bajka Sándor balladája. In: SZABÓ CSABA (szerk.): *Zenetudományi Írások*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 87–112.

BORBÉLY Sándor

1891 Az aranyosszékiek tánca. *Ethnographia* II. (6) 243–246.

1893 Torda–aranyosszéki népmondák. *Erdély* II. (10) 358–360.

1894 A Torda-hasadék. *Kolozsvár* VIII. (258) 1–2.

DEMÉNY Piroska

1998 *Aranyosság népzeneje*. Néprajzi Múzeum, Budapest

GULYÁS Pál

1939–1944 *Magyar írók élete és munkái I–VI*. Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, Budapest

JANKÓ János

1893 *Torda, Aranyosság, Torockó magyar (székely) népe*. Budapest

KESZEG Vilmos

2004 *Aranyosság népköltészete*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

2011 A hírlapok reklámszövegeinek autobiografikus funkciói. In: *Uó: A történetmondás antropológiája. Egyetemi jegyzet*. Kriza János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár, 209–259.

KISS Áron

1891 *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény*. Kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest

KISS Ferenc

1990 Várfalvi Kádár József. *Aranyosszék* II. 14.

KÓS Károly

1957 Orbán Balázs, a néprajzkutató. In: BODOR András – CSELÉNYI Béla – JANCSÓ Elemér – JAKÓ Zsigmond – SZABÓ T. Attila (szerk.): *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 436–451.

KOVÁCS János (szerk.)

1880 *Értesítő az unitárius vallásközösség iskoláiról az 1879–80-ik tanévben*. Papp Miklós örökösei, Kolozsvár

1880 *Értesítő az unitárius vallásközösség iskoláiról az 1889–90-ik tanévben*. Ajtai K. Albert nyomdája, Kolozsvár

OLOSZ Katalin

1982 A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság népköltészeti tevékenysége. In: KRÍZA Ildikó (szerk.): *Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok. Tudománytörténeti tanulmányok a 19. századi folklóriskutásról*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 151–164.

ORBÁN Balázs

1871 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népművészeti szempontból*. V. kötet. Pest

1889 *Torda város és környéke*. Budapest

PORZSOLT Lajos

1885 *A magyar labdajátékok könyve*. Aigner Lajos, Budapest

TÉGLÁS István

2005 *Téglás István jegyzetei. Régészeti feljegyzések*. I/1. kötet. Scientia Kiadó, Kolozsvár

VARGA Dénes

1890 *A tordai állami polgári fiú-, leány- és elemi leányiskola Értesítője 1889/90. évre*. XII. Pollák T. Könyvnyomdája, Torda

1907 *A tordai unitárius gimnázium története*. Fodor Domokos Könyvnyomdája, Torda

WERES Sándor

1885 A volt Aranyosszék családai 1642-ben és most. *Kolozsvári Közlöny* 1885. jún. 2–4.

1890 *Torda őscsaládai*. Torda